

OLAMNING LISONIY MANZARASIDA KINOYANING BADIY ASARLARDAGI LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Esanov Sirojiddin Soat o'g'li

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Demesinova Farida Bildebaevna

J.Balasagin nomidagi KNU katta o'qituvchi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada olamning lisoniy manzarasi doirasida kinoyaning badiiy asarlarda namoyon bo'ladigan lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. O'zbek va jahon adabiyoti namunalarida kinoyaning milliy-madaniy konnotatsiyalarni shakllantirishdagi roli, personaj xarakteri, ijtimoiy muhit va badiiy konfliktni ochishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda lingvokulturologiya, pragmalingsvistika hamda badiiy matn tahlili metodlaridan foydalanildi. Maqola kinoyaning kognitiv asoslari, uning madaniy kodlar bilan aloqadorligi va o'quvchi idrokidagi estetik funksiyasini ochib beradi.*

***Kalit so'zlar:** kinoya, lingvomadaniyat, lisoniy manzara, badiiy matn, kognitiv tilshunoslik, madaniy kod.*

KIRISH QISM.

Olamning lisoniy manzarasi – bu insonning dunyoni til orqali idrok qilish, tasvirlash va umumlashtirish jarayonida shakllanadigan mental modeldir. Mazkur model millatning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy ongini aks ettiradi (Lotman, 1992). Badiiy adabiyot esa ushbu lisoniy manzaraning eng yorqin ko'rinishlaridan biri bo'lib, unda tilning estetik imkoniyatlari, jumladan, kinoya alohida o'rin tutadi. Kinoya – bu so'zning bevosita ma'nosidan teskari yoki keskin farqlanuvchi ma'noni nazarda tutib qo'llash orqali estetik ta'sir kuchini oshiruvchi badiiy va pragmatik vositadir (Barthes, 1985). U lingvomadaniy fenomen sifatida har bir xalqning dunyoni idrok etish shakliga mos ravishda turli mazmun qatlamlarini yaratadi.

Ushbu maqolada kinoyaning badiiy matnlarda olamning lisoniy manzarasini ifodalashdagi o'rni, madaniy kodlar bilan munosabati va uning tahlil usullari keng yoritiladi. Olamning lisoniy manzarasi – bu insonning dunyoni til orqali idrok qilish, tasvirlash va umumlashtirish jarayonida shakllanadigan mental modeldir. Mazkur model millatning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy ongini aks ettiradi (Lotman, 1992). Badiiy adabiyot esa ushbu lisoniy manzaraning eng yorqin ko'rinishlaridan biri bo'lib, unda tilning estetik imkoniyatlari, jumladan, kinoya alohida o'rin tutadi. Kinoya – bu so'zning bevosita ma'nosidan teskari yoki keskin farqlanuvchi ma'noni nazarda tutib qo'llash orqali estetik ta'sir kuchini oshiruvchi badiiy va pragmatik vositadir (Barthes, 1985). U lingvomadaniy fenomen sifatida har bir xalqning dunyoni idrok etish shakliga mos ravishda turli mazmun qatlamlarini yaratadi. Ushbu maqolada kinoyaning badiiy matnlarda olamning lisoniy manzarasini ifodalashdagi o'rni, madaniy kodlar bilan munosabati va uning tahlil usullari keng yoritiladi.

KINOYANING LINGVOMADANIY ASOSLARI. Kinoya xalqning madaniy ongidagi ijtimoiy-hissiy kodlarni faollashtiradi. Masalan, o'zbek adabiyotida "qobiliyatli" degan so'zning kinoyaviy qo'llanishi ko'pincha bironing mutlaqo qobiliyatsizligini nazarda tutadi, bu esa milliy nutq madaniyatida keng tarqalgan muloqot modeli hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan kinoya konseptlararo qarama-qarshilik asosida ishlaydi (Lakoff & Johnson, 2003). Bu qarama-qarshilik madaniy prototiplar – “aqllilik”, “bekorchilik”, “adolat”, “foydasizlik” kabi mental birliklar bilan mustahkam bog'langan. Har bir madaniyat kinoyani ma'lum stsenariylar orqali idrok etadi. Masalan: O'zbek madaniyatida kinoya ko'proq yumshoq, kulgili, nozik shakldagi tanqid vazifasini bajaradi. G'arb adabiyotida esa kinoya ko'pincha sarkazm shaklida bo'lib, ijtimoiy qarashlarni keskin tanqid qiluvchi vositadir.

2. BADIY ASARLARDA KINOYANING FUNKSIYALARI

Personaj xarakterini ochish vositasi. Kinoya personajning ruhiy kechinmalari, ijtimoiy mavqei va dunyoqarashini nozik tarzda ko'rsatadi. Masalan, A.Qahhor asarlaridagi kinoyaviy nutq odatda iroqchilik, xushomadgo'ylik yoki ijtimoiy nochorlikni tasvirlash uchun qo'llanadi. Kinoya orqali yaratilgan personaj nutqi "xalqona" ifodalar bilan boyitilib, milliy mentalitet unsurlarini aks ettiradi.

Ijtimoiy tanqid vositasi. Jahon adabiyotida J.Swift, G. Orwell, o'zbek adabiyotida esa Abdulla Qodiriy, Said Ahmad kabi yozuvchilar kinoyani jamiyatdagi nuqsonlarni ko'rsatish vositasi sifatida keng qo'llaganlar. Kinoya ijtimoiy ziddiyatni kuchaytiradi, konfliktni yorqinlashtiradi va o'quvchida tanqidiy fikrlashni faollashtiradi.

Badiiy mazmunning ko'p qatlamli. Kinoya matnni ko'p ma'noli qiladi. O'quvchi matnni faqat bir qatlamda emas, balki chuqur madaniy semalar orqali idrok etadi. Bu esa olamning lisoniy manzarasini yanada kengroq ko'lamda ochadi.

3. KINOYANING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Kontekstga qaramlik. Kinoya har doim kontekstga tayanadi. Uning ma'nosi faqat matn yoki nutqning ichki mantiqiy strukturasini, madaniy fonini, personajlararo munosabatlarni hisobga olgan holda ochiladi.

Kommunikativ intensiya. Kinoya ko'pincha yashirin maqsadga ega bo'ladi: tanqid qilish, istehzo qilish, e'tiroz bildirish, norozilikni yumshoq shaklda ifodalash.

Bu esa uni etnopsixologik jihatdan sezgir nutq vositasiga aylantiradi.

KINOYANING KOGNITIV MEXANIZMLARI. Konseptlararo ziddiyat. Kognitiv nuqtayi nazardan kinoya mental mos kelmaslik printsipligiga asoslanadi. Ma'nodagi bu nomuvofiqlik o'quvchida estetik hayrat, kulgi yoki tanqidiy kayfiyatni uyg'otadi.

Madaniy kodlarning faollashuvi. Badiiy matndagi kinoya madaniy kodlar – tarixiy obrazlar, xalqona iboralar, milliy stereotiplar orqali idrok etiladi. Masalan, o'zbek xalq maqollarining kinoyaviy shaklda qo'llanishi matnning madaniy qatlamlarini boyitadi.

KINOYANING MADANIY KODLAR BILAN UZVIY BOG'LIQLIGI

Milliy kodlar: maqol va iboralar orqali. O'zbek xalq og'zaki ijodida kinoya juda boy. Masalan: "O'zi semiz, amali oz." "Boshiga g'am tushsa, qo'shnisining eshagini uradi." Bu maqollarda kinoya teskari ma'no orqali ijtimoiy tanqidni ifodalaydi. Badiiy asarlar esa ushbu kodlarni qayta funktsionallashtiradi va estetiklashtiradi.

Tarixiy-madaniy konnotatsiyalar. Kinoyaning to'laqonli idrok etilishi ko'pincha o'quvchining madaniy xabardorligiga bog'liq. Masalan, jadid adabiyoti kinoyasi o'sha davrdagi ijtimoiy-ma'rifiy kurashlarni bilmasdan turib to'liq anglanmaydi. Bu lingvokulturologik hodisa "madaniy taxa" (cultural presupposition) deb yuritiladi. Yuqoridagi nazariy va amaliy tahlillar asosida quyidagi umumiy xulosalar chiqarildi:

Kinoya olamning lisoniy manzarasida madaniy kodlarni faollashtiruvchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega.

Badiiy matnlarda kinoya personaj xakteri, ijtimoiy konflikt va badiiy estetikani shakllantiradi.

O'zbek adabiyotida kinoya xalqona nutq, maqol-iboralar, tarixiy-madaniy konnotatsiyalar bilan uzviy bog'langan.

Kinoyaning kognitiv mexanizmlari o'quvchida chuqur talqin, ko'p qatlamli idrok va tanqidiy fikrlashni faollashtiradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kinoya adabiy jarayonning lingvomadaniy yuksak darajada shakllangan komponentidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Barthes R. (1985). The Semiotics of Literature. Hill & Wang.
2. Brown P., & Levinson, S. (1987). Politeness: Universals in Language Usage. Cambridge University Press.
3. Lakoff G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
4. Lotman Y. (1992). Culture and Explosion. Mouton de Gruyter.
5. Attardo S. (2000). Irony as Relevant Inappropriateness. Journal of Pragmatics.

6. Sulaymanova N.J. Study of evaluation categories. SamDCHTI., “Prospects and Opportunities for Inclusive Teaching in Higher Education: Challenges and Solutions” Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2025-yil, 2-3-may. 229-236 b
7. Sulaymanova N.J., D.Herayana Global challenges to dialogic practices in classrooms. SamDCHTI., “Ta’lim sifatini ta’minlashning ilg’or usullari: Muammo va Yechimlar” Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2024-yil 2-3-may, 220-222 p
8. Sulaymanova N.J. The Interpretation of Activity of Assessment According to Metadiscursive Perspective AMERICAN Journal of Science on Integration and Human Development Volume 3, Issue 1, 2025ISSN (E): 2993-2750 17-24 p.
9. Qodiriy A. O’tkan kunlar.
10. Qahhor A. Tanlangan asarlar.
11. Karimov Sh. (2015). O‘zbek adabiy tili pragmatikasi. Toshkent.
12. Swift J. (1999). Gulliver’s Travels. Penguin.
13. Orwell, G. (2003). Animal Farm. Penguin.
14. Akbaraliyevich, L. A. (2025). THE INFLUENCE OF ENGLISH LOANWORDS ON THE MODERN UZBEK LANGUAGE. SHOKH LIBRARY, 1(12).
15. Latipov, A. (2020). THE FRAMEWORK OF THE THEORY OF “DEVELOPMENT OF THE SECOND LANGUAGE ACQUISTION”. Интернаука, (19-4), 21-23.
16. Sevinchbonu, M., Parvina, A., & Akbaraliyevich, L. A. (2026). COLOR TERMS IN ENGLISH PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY. Advances in Science and Humanities, 2(07), 6-10.
17. Akbaraliyevich, L. A. (2023). CONTEXTUAL MEANS OF EXPRESSING PHASE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH IN EDUCATION, TECHNOLOGY AND MANAGEMENT, 2(4).
18. Латипов, А. А. (2016). ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ЛИЦ МУЖСКОГО ПОЛА. Ученый XXI века, 35.
19. Akbaraliyevich, L. A. (2026). СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРИИ ФАЗОВОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ. Philological research: language, literature, education, 1(1.3).
20. Ergasheva, Z., & Latipov, A. (2026). THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SEMANTIC AND FUNCTIONAL CORRESPONDENCE IN ENGLISH AND UZBEK INTERNET TERMINOLOGY. EDUCATION AND RESEARCH IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION, 688-690.
21. Latipov, A. A. (2024). SALES MANAGEMENT METHODS IN THE TOURISM SECTOR INDUSTRIES. Science and innovation, 3(Special Issue 46), 459-461.